

GAUGUIN : D'où venons-nous ? Que sommes-nous ? Où allons-nous ?

TORNAI JÓZSEF

Ez az a kimozdulás...

Az ember nagy közhelynek vagy lapos bölcsességnek is tarthatja az olyan végkövetkeztetéseket, mint: „Mindig így volt a világi élet: egyszer fázott, máskor lánggal égett”, Nem több Adyé sem, mint Vörösmartyé: „Vagy lesz új értelmük a magyar igéknek, vagy marad régiben a bús, magyar élet.” Hatástalan *ráolvasásnak* érezhetjük az ilyesmiket, pedig nem hatástalanok, s főleg nem mágikus kijelentések, hanem az emberi s nem emberi dolgok természetéből következő fölismerések.

A jelenségek kettősségéről van szó. A lét, a történelem, az események, a megismerés, a sors, az értelmezés s még ki tudja, minek a kettősségéről (ha nem a *többségéről*). Ha nem akarjuk tudomásul venni ezt a hasadást, paradoxont, sőt oximoront, és valamiféle *egységes* kép kialakításában hiszünk, vagy a fölszínen maradunk vagy ködevők leszünk, optimisták, akik azt hiszik: jót tesznek, amikor a homokba dugják a fejüket. Túlságosan sok évtizedet megéltem már ahhoz, hogy erre a „boldogságra” ácsingózzak. Vörösmartyának és Adynak adok igazat, amikor látják a dolgok nagy Vagy-vagy-át: nem gondolkodhatok másként sem a jelen, se a jövő méricskélésében.

Akár a magyar, akár a világ lehetőségeit veszem számba, ilyen kétlistás könyvelést kell végezni, tartozik-követel oldallal, jó és rossz megkülönböztetésével. Sem a kedvező, sem a baljós tényeket, eshetőségeket nem mellőzhetem el. Könnyű volna akár az egyik, akár a másik elfogadásával megváltani, illetve pokolra utalni a világot, magunkat, a földet. De ennek semmi értelme. Szerencsére van módunk (nemcsak esélyünk!), hogy a jobbra fordulásunkban reménykedjünk. Még az egész emberiségében is, pedig az most valószínűtlenebbnek látszik. De Magyarországnak ma (vagy holnap!) bármelyik tájékozott jósnő valóságos reményeket sugallhat. Nem azért, mintha a tartozik oldalon nem állnának súlyos tételek: első helyen a magyar lélek betegsége (amiről már az írók első világtalálkozóján beszéltem 1992-ben), amely szakorvosilag is bizonyítható, aztán az erkölcsi-etikai zuhanás az utóbbi évtizedekben. Számítsuk ezekhez hozzá a valóságos betegségeket: az alkoholizmust, a tömeges ifjúsági és felnőtt depressziót, az ér- és rák-károsodásokat. Sorolhatom a kevésbé megfoghatóakat is: a szolidaritás-defektet, a születő gyerekek számának fokozódó csökkenését belföldön és külföldön, s végül – ami a legkellemetlenebb meglepetés: a bűnözők, maffiák kemény beépülését a végrehajtó szervekbe. Erről nem volt szó, amikor az ellenzéki idők küzdelmeiben a nyugat politikai-gazdasági berendezkedéseinek átvételére készültünk. Amerikában vagy Nyugat-Európában élő ismerőseink-barátaink se beszéltek erről a csúf kiütésről a szép leányzó arcán.

Mi az, ami közvetlenül kapcsolódik ehhez vagy ahhoz az elnyomó vagy demokrati-
kus, avagy a kettő között álló rendszerhez? S mik azok a bajok, kórok, amelyek ezek-
től teljesen vagy lényegében függetlenek? Nagyon fontos, hogy ezt tisztázzuk, ha kö-
rül akarjuk járni azokat az új folyamatokat, melyek a magunk vagy az egész magyarság
számára javulást, netán történelmi fordulatot jelenthetnek. En azt hiszem: ilyen nagy
változás előtt állunk. Komolyan veszem azt a föltételezést, hogy az Európai Unióba
való beépülésünk végre gyógyír lesz a Trianonban halálosan megsebzett (de életerejét
megőrzött) létezésünk számára. Tudom, nem azonnal. Inkább több, mint kevesebb
időre, tevékenységre, gondolkodásra lesz szükségünk (s a szomszédainknak is!) mint
egy negyedszázad. Az a (remélem, nem délibábos) kép lebeg előttem, hogy 2025–30-ra
a határokon túli honfitársaink egyénileg és közösségileg egyaránt szabad s eléggé jó-
módú tagjai lehetnek az egész magyarságnak meg egy nyugati elveken alapuló világ-
nak. Ez az a kimozdulás, melyre a háború végén, 1945-ben már szükségünk lett volna
s melyet 1956-ban, megkésve is megvalósíthattunk volna, de akkor erre nem volt kész
se a keleti, se az euroamerikai történelem.

Most készen van, most mi is utolérhetjük magunkat, vagyis kiderülhet, mire va-
gyunk képesek (honnan jöttünk, kik vagyunk, hova megyünk?)? Verseket írok ka-
maszkorom óta: mondhatom, olyan ez, mint egy költemény végigírása. Az ismeret-
lennel szemben írunk, nem tudhatjuk, sikerül-e eljutnunk a részletektől az egész mű
befejezéséig. Az utolsó sor, az utolsó kép valahol bennünk szunnyad, de azért még
nem hoztuk világra. Hihetetlen a kockázat: mindent el lehet rontani. A remekmű üd-
vössége helyett a papírkosár alvilága is ott vár ránk.

A szabadságról beszélék.

Jaspers azt mondja: „Isten az ember szabadságában valósítja meg magát.” Milyenek
leszünk, hogyan visszük csúcsig vagy tesszük tönkre azt a nagyvállalatot, amit nemzeti
történelemként szoktunk értelmezni? Ha nem lesznek nagyobb korlátaink, mint kel-
lene, ha nagyjából csak annyira határoznak meg a körülményeink, amennyi erőnk és
tudásunk van a fölülmúlásukra? Ha nem háríthatunk át semmilyen kudarcot másra,
másokra: végzetre és ellenséges szándékokra? Az Ént természetesen meghatározza
sorsa, veleszületett hajlamai-jelleme; szabadsága csupán annyit jelent: minél kevésbé
függjön ezektől. Tökéletesen független nem lehet tőlük. Életünk éppen ezért folyto-
nos, de dinamikus mozgás, terv, választás, megújulás. Ugyanez érvényes még összetet-
tebben az országos szabadság előtt álló vagy-vagy-ra is. Az idő megelőző távlatában
meghatározott betegségek-bajok győznek-e rajtunk vagy – ha nem is teljesen – meg tu-
dunk-e tőlük szabadulni? A szabadság jót s rosszat egyaránt magában foglal. Innen az
én kettős listám. A nyugat-európai civilizációt és kultúrát elérő magyar létezés hely-
zete kegyetlenebb lehet, mint a korábbi, az az összesen majdnem félszázados. Abban
nagy többségünkben szemben álltunk egy életképtelen utópiával, egy anti-utópiával.
Itt most sokkal nagyobbat bukhatunk. Elveszítethetjük saját arculatunkat akár a jó-
létünkkel, lélektani egészségünkkel együtt.

Innen az én kettős listám.

Magyar egyének, személyiségek, tehetségek: az egész magyarság kibontakozása
szellemben, alkotásban, gazdaságban, politikai formákban, értékek megvalósításának
egyetemességében, mint más népek, országok? Erre sóvárogunk, erre van szükségünk,
erre nyílik most szélesre az út előttünk. De: ha ötven-száz év múlva alig beszéljük
anyanyelvünket, tizenötmillió helyett hatmillióan élünk a Kárpát-medencében és má-
sutt a világon, ha a pénz lesz egyetlen ösztökélőnk-istenünk Isten helyett, ahogyan ma

is az már némely nyugati országban? Ha a föld bioszférája tovább pusztul s mi is annak a kulturális kiüresedésnek: erkölcsi, szellemi, művészeti nihilizmusnak leszünk a résztvevői-áldozatai, amely máris úgy roncsolja a nyugaton élő emberiség nagy részét? Én a modern, sőt, a második modernségét élő ember, egy modern nemzet képét tartom magam előtt. De ha ez a második modernség nemcsak racionalizmus, szabad vállalkozás és teremtés, hanem materializmus is? Sokan állítják, hogy a nyugat materialista, vagyis egyre inkább szakít metafizikus, vallásos hagyományával. Nem ok nélkül mondják s nem alaptalanul félhetünk attól: hátha fölpattanunk mi is ezekre a materialista szárnyakra, melyek állítólag a valóság magasságába röpitik a modern–posztmodern halandót.

Mindenesetre elmondhatjuk, Petőfit kicsit átírva: „Európa nem csendes, újra nem csendes, fölzúgtak izmusai.” Azokat a szellemi-filozófiai-művészi újdonosságokat ismerve, melyek megzengetik a hazai berkeket is, nem sok jóra számíthatunk. Apostolai proféciait aligha tarthatjuk az új évezred fölemelő nyitányának. Európa lelke haladoklik, talán már meg is halt. Van pénze, fegyvere, vannak nemzetekfölötti szervezetei, de valójában Amerika határozza meg. Az pedig ugyancsak alkonyatát éli drámában, költészetben, zenében, filmgyártásban. Ahogyan a hollywoodi erőszak- és szexfilmek embertelen hulláma elárasztja hazánkat, de a föld más országait is, arra alig van példa a világ kultúrtörténetében.

A moziba még mindig beülő vagy TV-t bámuló száz és százmilliók bénultan nézik, mint veszik el tőlük legféltettebb értéküket, a bensőséges érzelmeket, autonóm méltóságukat. *A modern humanizmust.* A reneszánsz óta, a reformáción, a francia forradalmon, a felvilágosodáson át alakult ki ez az új emberkép, ez a citoyen ideálja a huszadik századnak. S most, amikor nálunk is polgárrá formálódik a vidéki és a városi „népnek” nevezett újabb és újabb nemzedék, mit tehetünk, „hogyan tápot adjunk lelki vágyaiknak”? Fogadjuk el Derrida, Lyotard, Rorty és hazai fölfedezőik kinyilatkoztatását, hogy „túl vagyunk a metafizikán”? Olyan ez, mint amikor a múlt században Nietzsche kijelentette Zarathustrájával: „Az isten halott!” Hogy lehet túl menni a metafizikain, amikor az éppúgy része, egyik oldala az ontológiának, mint a fizikai? Mégis, mintha nem tudnák ezt, harsogják a vadonatúj, a megváltó evangéliumot kelettől-nyugatig, északról-délig.

Irodalmárnak tartom magam. De hát irodalmárok nem fogják meggátolni ennek az „eretnységnek” a terjedését. Filozófia professzorok sem. És az egyházak, a kereszténység sokféle felekezetei? Más szavakkal: hihetünk-e egy laikus, teljesen evilági nemzeti kultúrában? Húsz-harminc évvel ezelőtt még ennek a megteremtését vallottam a jövő feladatának, persze, a mágikus, népi hagyománnyal és a nagy mítoszok világmagyarázó távlatával együtt. *Ma már éppen azt tartom lehetetlennek, hogy egy társadalom ne keresse a választ létezésének végső kérdéseire.* Arra, amire filozófiák, teológiák és vallások az emberi eszmélkedés kezdete óta újra és újra megkísérelték a feleletet. A természettudományos kutatásokról sokáig és sokan úgy vélekedtek: az ilyesmire nem illetékes, nem lépheti át szakterülete egzakt határait. Pedig hát ki tagadhatná, mekkora hatással volt a ptolemaiosi, a kepleri, a newtoni, az einsteini vagy a legutóbbi időkben a heisenbergi-bohri elmélet nemcsak a kozmogóniai, de a bölcséleti, metafizikai világgépünkre is? A végső realitás, az isten-fogalom kimunkálásról volt szó mindig, és erről van szó ma is.

És itt válik csak igazán kettőssé az én listám.

Tudom: egészen más a vallások szerepe a kisebbségben élő magyarok között Romániában, Szlovákiában, Szerbiában és Ukrajnában (szándékosan használom most az államok nevét a hagyományos magyar földrajzi meghatározások helyett, hogy éreztessem az ottaniak szorult helyzetét!), mint itthon, ahol a hitbeli hovatartozás nem jelenti az okvetlen szolidaritást is. Mégse nyugtathat meg, hogy a tradicionális keresztény egyházak csak *tradicionálisak*, és nem lépnek előbbre abban az új helyzetben, amikor nemcsak a bioszféra pusztulásával, de a spontán és tudatos nihilizmussal, és ráadásul a többi nagy világvallás terjeszkedésével is szembe kell nézni. Ami az utóbbit illeti, talán nem is a *szembenézésre*, sokkal inkább a *vizsgálódásra*, az eddig jellemző belterjesség korszakának a lezárására van szükség. Azért látom tehát úgy, hogy megintcsak két lehetőség előtt állunk, mert vagy megtörténik ez a szellemi nyitás vagy sodródunk tovább a nem-kérdés, a nem-gondolkodás zavarosában. Szerintem ugyanis nem a metafizikán vagyunk túl (ahogy a posztmodernizmus szeretné látni és láttatni), hanem azon a (főként század eleji) föltételezésen, hogy az európai (és magyar) ember fölépíthet egy pusztán művészet, filozófián és természettudományon alapuló, minden ízében szekularizált kultúrát és civilizációt. A metafizikainak ez a kiűzetése eredményezte aztán a két világháborút, a náci és bolsi apokalipszist a század első felében, és a pénz, a hatalom ízléstelen játékait meg a kultúra további kiszáradását, a gondolkodás káoszát a másodikkban mind a mai napig. Rövidlátó volnék? Nem látnám a középkori egyház mindent gúzsba-kötő erőszakosságát, amelynek hivatkozási alapja az isteni eredet volt? Csakhogy én nem abban a vallásos modernségben reménykedem, melyet körülvesz a *változatlan* egyházak árnyéka, akár a gótikus dómtornyok!

Baudelaire azt írja a *Meztelen szívem* jegyzeteiben: „Nincs a földön érdekfeszítőbb a vallások tanulmányozásánál” (tartalmilag idézem). Erre a *tanulmányozásra, ismeretszerzésre* gondolok, amikor a nihilizmus és a rombolás előrenyomulásával szembeni erőket keresem. A kötelességre, hogy (amint a katekizmusból tanultam annak idején) „Istent megismerjük, szeressük és ezáltal üdvözöljük.” Isten-képmásunk nemcsak a szívben születik meg (ott is meg kell születnie!), hanem a tudatunkban is. Az ember az egyetlen lény a kozmoszban, akinek tudata van, ez az oka esendőségének, annak, hogy mindig két út, két igazság: égi és földi varázslatok megkísértettje.

Ez a kettősség keresztbeszeli a kozmoszt, a létet, a mindennapjainkat. A politikai, gondolkodásbeli vagy művészi-irodalmi jelent is. A magyarságot is siránkozókra-bizakodókra osztja. Érvek nélkül nem állhatok egyik oldalra sem. Nem hunyhatok szemet az esetleges katasztrófa láttán, melyben Európa és Amerika a *puszta* pragmatizmus bűvöletében mind lejjebb bukik, és következik

*az az iszonyatosan és éremlyítőően végtelen merülés, merülés
a szétszedő tudás lassú, bomlasztó mélyein át,
midőn az én kizuhant Isten kezéből
és merül, bukdácsolva-merülve, bomlódva
és merülve egyre a szétszedő tudat mélységéből a mélységbe,
merülve a végtelen fölbomlásba, a szörnyű szertefoszlásba,
a hasadékba, még a lélekébe is, kizuhanva az Isten kezéből.*

(D. H. Lawrence)

És nem tagadhatom meg ember-létünk és magyar-létünk jövőjét sem. A világvége-jóslatokat, melyek most megint szaporodnak az ezredforduló közeledtén, a gonosz babonák közé sorolom, bármilyen vallásos indítékból származnak is. Az embernek a sorssal* szemben négyféle lehetősége van: cselekvés, alkotás, gondolkodás, elmélkedés. Ahhoz, hogy most Magyarország „beteljesítse az időt,” mind a négyet gyakorolnia kell. Nem, vagy csak sokkal kevésbé hivatkozhatunk a rossz körülményekre, mint bármikor történelmünk buktatói között. S különben is, ha minden ellenünk fordulna: a gondolkodás-elmélkedés akkor is kötelességünk, végső lehetőségünk. Ezt senki el nem veheti tőlünk, legföljebb magunk mondhatunk le róla, mintha valaki föltartja a kezét támadói előtt, ahelyett, hogy tovább harcolna. Én valójában egy tartásról, pontosabban egy magatartás etikájáról beszélek, nem lévén se politikus, se pap, hogy úgynevezett „megoldásokat” tanácsoljak. Megoldásokban nem hiszek. Végiggondolásokban, tudatosságban, koncentrációban igen. Minél több tiszta fejű emberben. Akik olyanok, amilyeneknek élemedettebb korunkban lennünk kellene, kicsit elvonulva a világtól, hogy a legfontosabb dolgainkon töpreghessünk.

Mert minél tovább gondolkodunk, annál tovább kell gondolkodnunk rajtuk.

* Lehet, hogy a *sors* egyszerűen egyenlő azzal, amit *valóságként* szeretnénk megközelíteni? Hátha az utóbbi az előbbi definíciója, hiszen éppannyira ismeretlen, amennyire nem az; éppannyira megváltoztathatatlan, amennyire formálható? Ha így volna, mélyebbre juthatnánk a *szabadság* megértésében is.